

da namesto *popleč* bi bil lahko uporabljen tudi kateri od primarnih predlogov. Avtor je to svojo odločitev prekalal že sam s tem, da je pri obravnavi predložnih zvez pritegnil iste (in še druge) prislove-predloge k trodelnim zvezam tipa: *vil'gotnaja kalja* studni, *blednaja paslja* rodau, *starjšij sjarod* mladzi, *blizkija pavodle* liku (178).

Nekaj pomislov zbuja tudi del gradiva, s katerim avtor ponazarja razvoj sistema besednih zvez v najnovešem obdobju knjižne beloruščine; tako navaja med novimi ločljivimi besednimi zvezami tudi ne-ločljive, kot je npr. *Peršae maja* ipd.

Ko znova prelistavamo Narkevičevo razpravo o besednih zvezah, se nam utrdi prepričanje, da imamo pred seboj bogato belorusko sintaktično gradivo, ki je klasificirano in obdelano z vso vestnostjo in natančnostjo; avtor res ni svojih pogledov soočil z modernejšimi tokovi v slovnični teoriji (Šaumjan, Chomsky), zato pa se ni ustrašil gmote zamotanega gradiva in je ustvaril delo, ki ima v beloruskem jezikoslovju pomembno mesto, obenem pa je nepogrešljivo za vsakega slovanskega sintaktika.

Franc Jakopin

Filozofska fakulteta v Ljubljani

ALI TERJATI ALI ZAHTEVATI?

Ta glagola sta nekako do petdesetih let živela drug ob drugem, se delno pomensko enačila, delno pa sta pokrivala vsak svoje posebne pomen v sodobnem knjižnem jeziku. Potem se je na opozorila nekaterih jezikoslovcev, češ da je *zahtevati* po nepotrebnem privzel iz hrvaščine, začelo vseprek pisati samo *terjati*. Po nekaj ugovorih,¹ tudi v Pismih bralcev,² je pretirana raba tega glagola popustila, vendar so se medtem ustaljena razmerja med *terjati* in *zahtevati* porušila in danes marsikdo res ne ve več, kdaj in kako naj uporablja eno oziroma drugo besedo. To potrjuje pisanje zlasti po revijah in časopisih (npr. *Sodobnost*, *Prostor* in *čas*, *Knjiga*, *Delo*).³

Najprej je treba poudariti, da sta obe besedi — *zahtevati* in *terjati* — slovenski. Glagol *terjati* je seveda dosti starejši, saj ga srečujemo v knjigah že od Trubarja dalje, in živi ves čas tudi v živem govoru. Besedo *zahtevati* pa smo sprejeli pred 135 leti, torej v času marčne revolucije, ko smo Slovenci kot narod prvič postavili svoje zahteve. Do takrat je vse njene in svoje pomen nosila še beseda *terjati*, če se pojmovno niso dali prekriži z že obstoječimi milejšimi sinonimi, kot so *misliti*, *imeti voljo*, *želeli*, *pričakovati*, *iskati*, *vprašati po*, *prostiti* in *hoteti*. Pozneje so se v knjižnem jeziku uveljavili še novi, zlasti intenzivnejši sinonimi kot *predlagati*, *naročati*, *predpisovati*, *ukazovati*, *lastiti si*, *insistirati*, *reklamirati* ipd. Zato je leta 1933 Anton Breznik, ko je dognal, kako hitro se je umaknil iz rabe glagol *terjati*, prizadeto zapisal: *Zdaj niti ne zahtevamo več, ampak po francosko reklamiramo!*⁴ Toda kljub mnogim delnim ali popolnim sinonimom sta glagola *zahtevati* in *terjati* ohranila osrednjo po-

mensko vlogo. Po vidu sta oba nedovršna, opravljata pa tudi dovršno funkcijo, kar je razmeroma redek pojav pri starih domačih besedah. Rečemo lahko torej »začnem *terjati*, *zahtevati*«, kakor tudi »počakaj, da ga *terjam*; počakaj, da *zahtevam*«. Kljub temu si je *terjati* ustvaril še prave dovršne oblike *izterjati*, *poterjati*, z delnimi pomenskimi odmiki. Glagol *zahtevati* pa je narejen iz dovršnika *zahoteti*, ta pa iz *hoteti*, kate-rega drugi osnovni pomen je *imeti voljo*, *željo*, *zahtevo po čem*,⁵ npr. otrok hoče kruha, t. j. ga *zahteva*.

V začetku druge polovice prejšnjega stoletja sta torej trčili sinonimski besedi *terjati* in *zahtevati*. Nekateri pisatelji, zlasti Jurčič, so uporabljali *terjati* v vseh pomenuh. Mlajši pisatelji pa, kot Kernik in Tavčar in za njima drugi, so vedno pogostje uporabljali *zahtevati* za vse pomen in zveze razen za osnovni pomen. Če je tenkočutni Janez Trdina v svojih Verskih bajkah na Dolenjskem celo za ta osnovni pomen — o njem bomo podrobneje govorili kasneje — uporabil glagol *zahtevati*,⁶ je s tem dokazano, da se je moral *zahtevati* zelo hitro razširiti in utrditi ne le v knjižnem jeziku, ampak tudi v ljudski govorici. Najdemo ga tudi v narodnih pesmih, rekih in pregovorih, npr. *Kdor preveč zahteva, nič ne dobi*.

¹ Prim. J. Toporišič, *Jezikovni pogovori II*, Ljubljana 1967, 74.

² A. Pečar, *Delo* 21. 2. 1965.

³ *Prostor* in *čas* 1971, št. 3/4, ima šestkrat *terjati* in trinajstkrat *zahtevati*.

⁴ A. Breznik, *Življenje besed*, Maribor 1967, 140.

⁵ Prim. SSKJ I pod geslom *hoteti*.

⁶ *Zahtevali so se tekoči in zaostali davki in odškodovanje z obrestimi vred* (Ljubljanski zvon 1881, 541).

Pomensko razmejitev med glagoloma je zagovarjal Fran Levstik. Poudarjal je, da *terjati* ne more stati v nobeni drugi zvezi kot *terjati koga za kaj*, npr. *terjal je sosedu za dolg*, češ da je samo to ljudsko. Za vse ostale pomene je predlagal poleg *hoteti* glagol *zahtevati* oz. zvezo *zahtevati kaj od koga*.⁷ Ta Levstikova formula se je nato pojavljala bolj ali manj nespremenjena v vseh jezikovnih priročnikih tja do Slovenskega pravopisa 1962 vsaj kot najboljša varianta, če že ne kot normativno obvezna, in široka dejanska raba jo je v glavnem potrjevala. Tako sta besedi uporabljala oba osnovatelja našega sodobnega knjižnega jezika, Župančič in Cankar. Pri Cankarju *terjajo* ljudje *dolg*, *plačilo* in *pravico*, izjemoma tudi *kruha* in *srce*; *zahtevajo* pa *postavitev župnišča*, *sodbo*, *spoštovanje*, *vero*, *nič*, *veliko* in *zahtevajo* končno, *da se kaj naredi*, *da učitelj mōlči*, *da bodi ubogljiv*, *da imej glavo na konopcu*, *da si danes bel in jutri črn* ipd. Frekvenčno razmerje v rabih glagolov *terjati* in *zahtevati* pri Cankarju je 3 : 13, kar ustreza tudi absolutni frekvenci slovenskega besedišča 23 : 74.⁸ Zato moramo nekoliko popraviti mnenje, ki se je na podlagi nekaj Breznikovih⁹ in Bajčevih¹⁰ trditev o Cankarjevem odnosu do izposojenk prijeló tudi teh dveh glagolov. Ni res namreč, da bi Cankar v prvih letih uporabljal samo glagol *zahtevati*, kasneje pa, ko se je zavedel njegovega izvora, le glagol *terjati*.¹¹ Uporabljal je obe besedi vzporedno, kakor smo prej opisali. Zlasti rad ju je uporabljal v sinonimnem ali antonimnem odnosu. Npr.: *Kdor ne zahteva od življenja ničesar, je gnusna golazen, ki ima vsakdo pravico, da jo stre s peto. Samo tisti ima pravico do življenja, ki se zaveda te pravice in ki jo terja, če mu jo kratijo*. Ali v Hlapcu Jerneju: *Ne bom prosil in ne bom jokal ... Dolžnik je moj /namreč bog/: ne klečim — stojim pred njim in terjam!* Najmočnejšo vlogo imata ti besedi v Hlapcih, in tu se tudi največkrat pojavita: dvakrat *terjati* in šestkrat *zahtevati*. Potem besedi izginjata iz Cankarjevega slovarja. V Podobah iz sanj npr. ju ni uporabil niti enkrat. Ali ima ta pojav svoj vzrok le v drugačni pripovedni snovi ali v drugačni pisateljski tehniki ali pa v spremenjenem Cankarjevem nazoru, kdo ve. Zanimivo posreden odgovor na vprašanje je dal Juš Kozak, ko je zapisal tole glosó: *Že dolgo premišlujem, kdaj je ta beseda /zahtevati/ izginila iz našega govora, našega mozga in krvi. Mislim, da so jo v kmetijskih puntih še pravilno rabili, poslej pa jo je slišal le še hlapec od gospodarja*.¹²

Toda povrnimo se k jezikovni analizi obravnavanega sinonimskega para *terjati* in *zahtevati*. Poskusimo jima odkriti izhodiščna pomena, nakazati njun pomenski razvoj in poiskati vzroke za njuno prepletanje.

Začnimo z glagolom *terjati* in si oglejmo nekaj zgledov: *Terjal ga je za dolg*. *Terjala ga je za preživnino*. *Davčni urad bo terjal od občanov zaostale davke*. V teh stavkih se kaže osnovni pomen glagola *terjati*. Nanaša se na razmerje med upnikom in dolžnikom. Osebek uveljavlja svojo pravico dobiti kaj na osnovi nekih objektivnih dejstev, npr. dogovora, pogodbe, zakona, in ta pravica je dokazljiva.

Nekoliko drugače je pri glagolu *zahtevati*. Npr.: *Bolnik je zahteval zdravnika*. *Zahtevam takojšen odgovor od tebe*. *Zahtevam, da ubogaš*. V teh stavkih ne gre za odnos upnik-dolžnik. V njih se kaže osebkovo močno hotenje, skrajna stopnja njegove volje. Ker je ta želja bolj ali manj poudarjena, se ne izpoveduje z milejšim oz. vljudnejšim *prosim*, *želim*. V primeri z glagolom *terjati* je tu kakršnakoli lastninska pravica osebka do objekta nedokazljiva oz. je sploh ni. Ker torej ta glagol izraža samo visoko stopnjo človekovega hotenja brez možnosti njegove objektivne preveritve, so se iz tega lahko razvile metaforične zveze kot: *Države zahtevajo enakopravnost*. *Zatirani narodi zahtevajo svobodo*. V takih zvezah pa se namesto *zahtevati* zelo rad pojavlja glagol *terjati*: *Države terjajo enakopravnost, svobodo*. Zakaj? Vzrok za prehod je treba iskati v vsebini tega glagola. *Zahteva* po enakopravnosti ali svobodi se zdi tako upravičena, kot je, recimo, *zahteva* po vrnitvi dolga. *Terjati* v teh zvezah je torej ekspresivna varianta nevtralnega *zahtevati*. Spomnimo se kar Jenkove pesmi Naprej: *Z orožjem in desnico nesemo vra-*

⁷ Napake slovenskega pisanja (Novice 1858, 44); Die slowenische Sprache nach ihren Redetheilen, Ljubljana 1866, 89.

⁸ Po gradivu za frekvenčni slovar slovenskega jezika v Institutu za slovenski jezik SAZU.

⁹ A. Breznik, prav tam 140, 230.

¹⁰ A. Bajec, Rast slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1951, 30.

¹¹ Tudi ni resnična Breznikova trditev na istem mestu, češ da je I. Prijatelj v izdaji Jurčičevih Zbranih spisov vsak *terjati* nadomestil z *zahtevati*. Prijatelj je pustil vsak Jurčičev *terjati*, ki se mu je zdel naslonjen na prvi pomen. Prim. Zbrani spisi III, 145, 152, 173. Sicer pa je treba jemati vse Breznikove trditve o Cankarju in njegovih sodobnikih ter nasproh o knjižnem jeziku po Pleteršniku z razumno previdnostjo, ker jih je zasnoval na podlagi preskromnega gradiva. Na to je opozoril tudi J. Solar, prav tam, 288.

¹² Ljubljanski zvon 1936, 616.

gu grom, zapisat v kri pravico, ki terja jo naš dom. Če pa ta volja ni posebej poudarjena, glagola zahtevati ni mogoče nadomestiti s *terjati*, ampak kvečjemu s *hoteti*. Npr.: *Za knjigo zahtevam oz. hočem deset dinarjev. Ropar je zahteval oz. hotel denar. Nakazano pomensko razliko med glagoloma terjati in zahtevati podpirata samostalnika terjatev in zahteva, kjer do pomenskega prekrivanja skoraj ni prišlo.*

Omeniti moramo še en tip zvez oz. stavkov, v katerih gre za prenos na vzročno-posledično razmerje med dvema ali več (abstraktnimi) pojmi. Npr.: *Zakon zahteva smrtno kazen. Čast, obzirnost zahtevata, da tega ne storiš. Ta poklic zahteva visoko izobrazbo. Temna obleka zahteva svetlo kravato. Reakcijsko letalo zahteva drugačna krila kot navadno letalo. Vrtnice zahtevajo sončno lego. Dograditev objekta je zahtevala združitev finančnih sredstev. Pomeni oz. pomenski odenki, ki jih nakazujejo navedeni stavki, so se razvili šele v novejšem času, zato nimajo jasnih razmejitev. Med njimi so taki, ki jim pomensko ustreza samo glagol zahtevati (npr. *zakon zahteva smrtno kazen*), večina zgledov pa je publicistična in se mora v splošnem knjižnem jeziku drugače izoblikovati, npr.: *k temni obleki spada oz. je primerna svetla kravata, reakcijsko letalo mora imeti drugačna krila, vrtnice imajo rade oz. potrebujejo sončno lego, za dograditev je treba združiti finančna sredstva*. Neprimeren za izražanje teh funkcij pa je glagol *terjati*, ker v svoji pomenski osnovi ne nakazuje razvoja v to smer. Ni dvoma, da se zelo slabo sliši takle stavek, prepisan iz pomembne strokovne knjige: *Vrednost blaga**

je določena z delom, ki ga blago terja za svojo izdelavo. Stavek je slab, ker je sicer pravilna, dobra beseda uporabljena v nepravilni zvezi oz. na nepravem mestu.

Zadnja skupina zvez je razmeroma majhna. Predstavlja jo časopisni kliše: *Nesreča je zahtevala pet žrtev*. Drugi osebkki tega klišeja bi še bili: *nezgoda, potres, katastrofa, povodenj, napad, bolezen* ipd. Kliše je nastal verjetno iz knjižne prispodobe »smrt je terjala svoj davek« oz. iz njene variante »smrt je zahtevala svojo žrtev«. Ker je za klišeje značilno, da se ne spreminjajo, in ker gre v le-tem za skrajno pomensko oslabitev glagola zahtevati s funkcijo gole vezave, se namesto njega ne sme uporabljati glagol *terjati*. V vsakdanjem jeziku pa bi se morala misel itak drugače povedati, npr. *ob nesreči je bilo pet žrtev, bolezen je pobrala pet ljudi, za kozami jih je umrlo pet, pri napadu je padlo pet vojakov*.

Na kratko, seveda zato tudi nekoliko grobo, bi se dalo takole formulirati napotilo za rabo analiziranih besed:

Glagol *terjati* se rabi za označevanje dolžniško-upniškega razmerja in je v tej funkciji nezamenljiv. Glagol *zahtevati* se rabi za označevanje zelo poudarjene želje; v določenih primerih se lahko nadomesti z ekspresivnim *terjati* ali milejšim *hoteti*. Glagol *zahtevati* za označevanje vzročno-posledičnih odnosov med pojmi je značilen za publicistični stil; zato mu je treba v nepublicistični rabi poiskati primeren sinonim ali ga opisati; glagol *terjati* ga ne more nadomestiti.

Stane Suhadolnik
SAZU v Ljubljani

PRIMER OCENJEVANJA

Številčna ocena more zelo nepopolno odražati znanje iz tako obsežne tematike, kot jo vsebuje pouk materinščine. Težavnost ocenjevanja tiči že v samem predmetu.

Nerealna ocena je velikokrat odraz učiteljevega načina ocenjevanja. Učitelji radi »sprašujejo za oceno« le v določenih obdobjih. Tak način podpira kampanjsko učenje. Ocena ni realen odraz resničnega znanja tudi tedaj, če jo dobi učenec za »zadnjo snov« ali če jo je učitelj na hitro ujel tik pred konferenco.

Pouk materinščine zajema pisno, ustno izražanje, literarno in slovnično gradivo, ki

se drobi na poznavanje biografskih in bibliografskih podatkov, literarne teorije, jezikovnih zakonitosti, analiz, interpretacij itd.

Znanje je treba pogosto preverjati. V konferenčnem obdobju mora dobiti vsak učenec več ocen, ne le eno ali kvečjemu dve in tisto od obvezne šolske naloge. Toda če vztrajamo pri »klasičnih« oblikah spraševanja, več kot dveh ocen ne bomo nikoli imeli. Nenehno aktiviranje učencev, jasne motivacije in sprotne ocenjevanje pa prinese v redovalnico celo vrsto ocen. Te naj nikakor ne bi bile samo številčne, ampak tudi opisne.